

بیع سلم و تجارت الکترونیک در قوانین موضوعه با استناد به قرآن کریم

سیده صدیقه شفیعی نسب لنگرودی*

تاریخ دریافت: ۹۹/۱/۱۴

محمدعلی قربانی**

تاریخ پذیرش: ۹۹/۵/۱۶

محمدکاظم رحمان ستایش***

چکیده

با استناد به قرآن، فقه‌ها بیع سلم را عبارت می‌دانند از خریدن مالی در ذمه، تا موعدی معین به ثمن حاضر. هدف آن است که هر دو عوض یعنی رأس المال که در بیع، ثمن نامیده می‌شود و مسلم فیه که در بیع، مبیع و مثن نام دارد به گونه‌ای مشخص باشند که هیچ ابهامی در آن نباشد و ثمن در مجلس معامله قبل از جدا شدن طرفین باید قبض شود. بر طبق این تعریف، سلم در بانکداری به این صورت است که بانک‌ها جهت تأمین قسمتی از سرمایه در گردش واحدهای تولیدی بنا به درخواست این واحدها مبادرت به پیش خرید محصولات تولیدی آن‌ها کنند. این واحدها پول را از بانک دریافت و در موعد مشخص کالا را به بانک تحویل می‌دهند. اما سلم در تجارت الکترونیکی به این صورت است که شخص با مراجعه به سایت سفارش خرید کالا را می‌دهد و مبلغ کالا را به ودیعه پرداخت می‌کند تا در زمان مشخص کالا را دریافت کند.

کلیدواژگان: معامله، سلف، بانکداری، قرآن کریم، فقه اسلامی.

* دانشجوی مقطع دکتری رشته فقه و مبانی حقوق، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

dr.alighorbani@gmail.com

** استادیار فقه و مبانی حقوق، هیأت علمی دانشگاه آزاد لاهیجان.

*** استادیار و عضو هیأت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم.

نویسنده مسئول: محمدعلی قربانی

مقدمه

تجارت الکترونیک تجارتي است که در آن انجام کلیه فعالیت‌های تجاری با استفاده از شبکه‌های ارتباطی کامپیوتری، به ویژه اینترنت است. به کمک این نوع تجارت، تبادل اطلاعات، خرید و فروش و اطلاعات لازم برای حمل و نقل کالاها، با زحمت کم‌تر و مبادلات بانکی با شتاب بیش‌تر انجام خواهد شد. تجارت الکترونیکی به معنای انعقاد قرارداد انتقال کالا، خدمات، پول و اسناد تجاری از طریق ابزارهای پیشرفته الکترونیکی می‌باشد (صنایعی، ۱۳۸۱: ۶۴). اهمیت این پدیده به لحاظ نقش آن در دگرگون نمودن بازار جهانی است که بخش‌های بزرگی همانند تجارت، مخابرات، آموزش و پرورش، بهداشت و حتی دولت را تحت تأثیر قرار می‌دهد (زرگر، ۱۳۸۰: ۸۳). عدم بهره‌گیری از تجارت الکترونیکی به معنای از دست رفتن فرصت‌های لحظه‌ای زودگذر در تجارت جهانی، تضعیف موقعیت رقابتی و منزوی گشتن در عرصه تجارت بین‌المللی است. آگاهی بر این امر، کشورهای مختلف را به توسعه تجارت الکترونیکی رهنمون کرده است؛ اما رشد این تجارت با طرح مسائل فقهی و حقوقی متعددی در زمینه قواعد حاکم بر قراردادها، صلاحیت‌های فرا ملی، انتخاب قانون حاکم و ادله اثبات دعوی همراه بوده است که یافتن پاسخی برای آن در نظام‌های فقهی و حقوقی ضرورتی انکارناپذیر می‌باشد (امیری، ۱۳۸۲: ۵۶). از این رو کشورهای مختلف و سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای در صدد وضع و پیش‌بینی قانون در این زمینه برآمده‌اند. کشور ما نیز از این گردونه خارج نیست و نخواهد بود.

در نظام حقوقی ایران، با وصف اتکا بر متون فقهی، مخصوصاً در باب عقود، مقنن اعلام اراده را محدود به شیوه خاصی ننموده است و این انعطاف مقنن در قانونگذاری، تصویب قانون تجارت الکترونیکی را در سال ۱۳۸۲ به دنبال داشت و در حقوق ایران وقوع اعمال حقوقی به نحوه الکترونیکی اصل بر مشروعیت عقود الکترونیکی، «به استناد این قانون از نظر شکلی و ماهوی پذیرفته شده است اما دلیل تردید در بکارگیری ابزار جدید، در اعمال حقوقی، عدم توانایی یکسان همه طرفین است» (قائم مقامی، ۱۳۷۸: ۹۱). معامله در بیع الکترونیکی می‌باشد و از این رو در این پژوهش سعی بر آن است که قواعد حاکم بر این نوع قرارداد و نیز رعایت حقوق طرفین بیع و نیز مباحث مربوط به

مبیع در بیع الکترونیکی از منظر فقه امامیه و قانون موضوعه ایران مورد بررسی واقع گردد.

بیع سلم که مترادف بیع سلف است: بیعی است که در آن ثمن نقداً و در هنگام انعقاد بیع پرداخت می‌شود و مبیع آن مؤجل و کلی فی الذمه است (داراب‌پور، ۱۳۷۴: ۶۹). در عرف به این نوع بیع پیش خرید یا پیش فروش می‌گویند. مانند اینکه کارخانه‌ای پول صد دستگاه ماشین را بگیرد و تعهد کند ماشین‌ها را سه ماه دیگر تحویل دهد. باید توجه داشت که در بیع سلم انتقال مالکیت مبیع در زمان تسلیم آن صورت می‌گیرد نه در زمان انعقاد بیع. ماده ۳۶۳ قانون مدنی در این باره مقرر می‌دارد: «در عقد بیع... وجود اجلی برای تسلیم مبیع... مانع انتقال نمی‌شود».

در مناطقی که معامله الکترونیکی توسعه یافته است، کالاها و خدمات مختلف عرضه شده، مبین حوزه عملیاتی وسیعی است که در نتیجه امکان استفاده از اینترنت ایجاد شده‌اند. انعقاد قراردادهای اینترنتی، جلوه‌ای از نوآوری واقعی در عرصه قراردادهای حقوق سنتی است. مسأله مهم مورد توجه، کمبود وسایلی است که به طور سنتی برای ابراز اراده قراردادی مورد استفاده قرار می‌گیرند (حاجیانی، ۱۳۸۶: ۷۴). با توجه به اهمیت این مسأله ما این موضوع را برگزیدیم. در نظام حقوقی ایران، با وصف اتکا بر متون فقهی، مخصوصاً در باب عقود، مقنن اعلام اراده را محدود به شیوه خاصی ننموده است و این انعطاف مقنن در قانونگذاری، تصویب قانون تجارت الکترونیکی را در سال ۱۳۸۲ به دنبال داشت و در حقوق ایران وقوع اعمال حقوقی به نحوه الکترونیکی به استناد این قانون از نظر شکلی و ماهوی پذیرفته شده است. اما آنچه این بکارگیری ابزار جدید را در اعمال حقوقی دچار تردیده نموده است، «اصل بر مشروعیت عقود الکترونیکی است». عدم توانایی یکسان همه طرفین معامله و مشخصاً مشتری در بیع الکترونیکی است (نکویی مهر، حسینی فرد، سلطانی، ۱۳۹۸: ۲۳۴). از آنجایی که دغدغه قانونگذاران و نویسندگان حقوقی اصولاً انطباق یا عدم انطباق مقررات با منابع اسلامی است و از آنجایی که قراردادهای الکترونیکی شیوه جدید انعقاد قرارداد می‌باشد، مستلزم بررسی بیشتری می‌باشد، بررسی از این باب که آیا این قراردادها با احکام فقهی در باب بیع و معاملات سازگار است یا خیر؟ خصوصیات و ویژگی این گونه قراردادها چیست؟ در

مقایسه با معاملات سنتی چه تفاوت و شباهت هایی دارند؟ در دین مبین اسلام، اصولاً اصل بر مشروعیت اعمال نهاده شده است. به همین دلیل با مقررات جدید الظهور بسیاری روبه‌رو هستیم که می‌توان تأیید دین مبین اسلام را بر مبنای قواعد، اصول و منابع اسلامی در آن زمینه قطعی دانست.

قراردادها و معاملات الکترونیکی نیز به نظر می‌رسد مورد تأیید اسلام باشد، اما انطباق شرایط و مسائل جزئی‌تری در باب این معاملات، قابلیت بررسی داشته باشد. در پژوهش حاضر، ابتدا به بیان کلیات پژوهش و مفاهیم و تعاریف پرداخته و سپس مبانی فقهی و حقوقی بیع سلم در قراردادهای الکترونیکی را از منظر منابع فقهی بررسی و در انتها به قوانین موضوعه مرتبط با این موضوع پرداخته و زوایای آن را در حد امکان و توان علمی نگارنده بررسی می‌کنیم.

پیشینه تحقیق

بیع سلم از دیرباز در میان فقهای اسلامی مورد بحث قرار گرفته است. به شکل اکادمیک هم تحقیقاتی در مورد این موضوع به صورت پایان نامه و مقاله انجام شده است که مهم‌ترین آن می‌توان به تحقیق با عنوان «بیع سلم در بانکداری و تجارت الکترونیک» از حسین احمدی و ماندانا اسکندری که در بهار ۱۳۹۰ به چاپ رسیده است.

مفهوم لغوی و اصطلاحی بیع و قرارداد الکترونیکی

تعریف بیع به لحاظ لغوی و اصطلاحی: بیع در لغت به معنای خرید و فروش می‌باشد. تملیک [صاحب شدن، مالکیت پیدا کردن مال] در برابر عوض معلوم را بیع می‌گویند. کلمه بیع (به فتح باء و یاء سکون) به معنی خرید و فروش و از اضداد است؛ بنابراین، می‌توان گفت که «بَعْتُهُ هَذَا الثَّوْبَ» = «أَعْطَيْتُهُ آيَةً وَأَخَذْتُ ثَمَّ» همانطور که می‌شود گفت: «اشتریتُهُ مِنْهُ وَأَعْطَيْتُهُ ثَمَنَهُ» = «بَعْتُهُ هَذَا الثَّوْبَ»، در جمله اول به معنی فروش و در جمله دوم به معنی خرید به کار رفته است. تعاریفی که فقها از عقد بیع نموده‌اند مختلف است. برخی عقد بیع را ایجاب و قبولی که دلالت بر انتقال مالی به عوض معلوم گردد دانسته‌اند و بعضی آن را مقابله مال با مال می‌دانند و پاره‌ای دیگر

تعاریفی به همین مضمون نموده‌اند، ولی باید گفت بهترین تعریفی که از همه جامع‌تر می‌باشد تعریف مرحوم شیخ مرتضی انصاری در کتاب «مکاسب» است که می‌فرمایند: «وَهُوَ إِثْمَاءٌ تَمْلِیکَ عَینِ بِمَالٍ». مرحوم شیخ انصاری بیع را «مبادله مال به مال» معنی کرده است. شهید اول نیز در تعریف بیع چنین آورده است: «الایجاب والقبول الدالان علی نقل المملک بعوض معلوم» یعنی عقد بیع، عبارت است از ایجاب و قبولی که دلالت بر نقل ملک در مقابل عوض معلوم می‌نماید.

معنای لغوی قرارداد الکترونیکی: منظور از قرارداد، معامله یا عقد است و در تعریف عقد نیز عقد عبارت است از: توافق و همکاری متقابل دو یا چند اراده به منظور ایجاد آثار حقوقی (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۲۱) یا ایجاد یک ماهیت حقوقی (شهیدی، ۱۳۸۲: ۴۱) از حیث دایره شمول نیز قرارداد مانند عقد دارای دو معنی اعم و اخص است. قرارداد در معنی اعم دربرگیرنده عقود معین و غیر معین است، ولی در معنای اخص صرفاً شامل عقود غیر معین می‌شود. در اینجا مفهوم اعم قرارداد مورد نظر می‌باشد (جنیدی، ۱۳۸۵: ۲۶).

عبارت «الکترونیک» نیز صفت از کلمه «الکترون» است. بنابراین، منظور از قرارداد الکترونیکی هر عقدی (معین و غیر معین) است که از طریق الکترون‌ها و از طریق واسطه‌های الکترونیک منعقد می‌گردد، یعنی اعلام اراده انشایی به صورت الکترونیک و در یک فضای غیر ملموس (مجازی) انجام می‌شود. پس می‌توان گفت قرارداد الکترونیکی عبارت است از توافق و همکاری دو یا چند اراده به منظور ایجاد آثار حقوقی از طریق الکترونیک (فیضی چکاب، ۱۳۸۳: ۸۷).

معنای اصطلاحی قرارداد الکترونیک: عبارت است از توافقی که ایجاب و قبول طرفین ضمن شبکه بین المللی باز ارتباطی از راه دور با ابزار شنیداری و تصویری متبادل می‌شود (السان، ۱۳۸۴: ۳۰۱). این تعریف فقط نحوه کلی تلاقی ایجاب و قبول را بیان نموده و سخنی از آثار مترتب بر تبادل ایجاب و قبول را به میان نیاورده است.

یا به تعریفی دیگر: «قراردادی است که ایجاب و قبول با استفاده از شبکه ارتباطات بین المللی و به واسطه تبادل الکترونیکی داده‌ها، به قصد ایجاد تعهدات قراردادی منعقد می‌گردد». همچنین در تعریف و توضیح قراردادهای الکترونیکی آورده‌اند: قراردادهای

الکترونیکی در شمول اعمال تجارتي و يا غير تجارتي، به اضافه ايجاب و قبول الکترونیکی، شامل جنبه‌های مختلف معاملات الکترونیکی نیز می‌شود. مانند عرضه کالا و خدمات جهت دعوت به انعقاد قرارداد، سفارشات خرید الکترونیکی، فاکتورهای الکترونیکی و دستورهای پرداخت الکترونیکی که هر کدام از این موارد ممکن است به نوعی مظهر بیان اراده و يا آثار ناشی از آن در محیط الکترونیکی باشد (شریعتی، ۱۳۴۸: ۹۲). در تعریف قرارداد الکترونیکی نیز باید گفت: «قراردادی است که ايجاب و قبول با استفاده از شبکه ارتباطات بين المللی و به واسطه تبادل الکترونیکی داده‌ها، به قصد ايجاد تعهدات قراردادی منعقد می‌گردد» (مقامی نیا، ۱۳۹۱: ۸۹). اصطلاحات دیگری همچون «قراردادهای مجازی» و «قراردادهای آنلاین» نیز گاهی در مفهوم قراردادهای الکترونیک به معنای یکسانی از آنها استفاده می‌گردد. همچنین در مورد مفهوم و تشکیل این نوع قرارداد نوشته‌اند: «قرارداد الکترونیک نوع خاصی از قراردادهای نیست، بلکه وصف الکترونیک فقط بیانگر نحوه تشکیل آن است یعنی شکل این نوع قراردادهای به صورت الکترونیک است» (وصالی ناصح، ش ۶۶: ۱۱۴-۱۱۵).

بانکداری و الگوی بانکداری اسلامی: با گسترش صنعت بانکداری، متفکران مسلمان به این فکر افتادند که به شکلی از این پدیده استفاده کنند اما به دلیل آن که بیش‌تر فعالیت‌های بانک بر اساس قرض با بهره است و از نظر اسلام ربا ممنوع می‌باشد، از این رو ابتدا تلاش نمودند با حفظ عملیات بانکداری متعارف، توجیه‌های شرعی پیدا کنند اما در عمل استدلالی که مورد پذیرش علمای دین باشد به دست نیامد (شایان آرانی، ۱۳۹۱: ۵۱).

در اینجا بود که برخی اندیشمندان اسلامی در صدد طراحی بانکی بر اساس معاملات اسلامی برآمدند و نتیجه آن را امروزه در قالب بانک‌های بدون ربا و اسلامی در سراسر دنیا مشاهده می‌کنیم. بانک‌های اسلامی گرچه در حذف ربا از عملیات بانکی و جایگزینی معاملات مجاز، با هم مشترک هستند اما در اینکه از چه عقود و قراردادهایی برای تجهیز و تخصیص منابع استفاده کنند تفاوت دارند.

این تفاوت‌ها باعث شکل‌گیری الگوهای متفاوت از بانکداری اسلامی شده است. اختلاف الگوها و شیوه‌ها گرچه موجب مطرح شدن افکار نو شده و ایده بانکداری اسلامی

را تکامل می‌بخشد اما در بلند مدت مانع رسیدن به یک الگوی واحد جهانی که بتوان آن را در سراسر کشورهای اسلامی به اجرا گذاشت، می‌گردد(ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۱۵۲).

با گسترش صنعت بانکداری در دنیا و ورود آن به کشورهای اسلامی، اندیشمندان اسلامی با چالش مهمی روبه‌رو شدند؛ از یک سو بانک با انجام معاملاتی، سرمایه‌های ریز و درشت و بدون استفاده را از سراسر کشور جمع کرده و به دستان توانمند می‌سپارد که می‌توانند با آن سرمایه‌ها برای خودشان، فعالیت اقتصادی سودآور، برای صاحبان سرمایه‌های نقدی، سود و برای کشور، رفاه و آبادانی به ارمغان بیاورند و از سوی دیگر، به جهت ربوی بودن بیش‌تر معاملات، بانک مصداق روشن رباخواری و در تعارض آشکار با تعالیم اسلام است. ابتدا گروهی از اندیشمندان کوشیدند با توجیه‌های مختلف، معاملات و بهره بانکی را از دایره ربای حرام خارج کنند، اما این کوشش‌ها به جایی نرسید تا اینکه ایده ایجاد بانک اسلامی از سوی متفکرین مسلمان مطرح گردید(اکبریان، ۱۳۸۲: ۱۶۳).

این ایده به تدریج تقویت و در نهایت به الگوهای اجرایی تبدیل شد و اکنون در اکثر کشورهای اسلامی و حتی در برخی کشورهای غیر اسلامی، بانک‌های بدون ربا و اسلامی وجود دارد. این بانک‌ها گرچه از اصول مشترکی پیروی می‌کنند اما در انجام عملیات، روش‌های خاص خود را دارند که تا حدودی با هم متفاوت است(موسویان، ۱۳۹۱: ۸۷).

اصول موضوعه بانک‌های اسلامی عبارت‌اند از همه مسلمانان تحریم ربا را به عنوان اصلی قطعی و مسلم می‌دانند و از ارکان اقتصاد اسلامی به حساب می‌آورند(بقره/ ۱۷۵)؛

۱. گرفتن هر نوع زیاده (بهره) در هر قرضی ربا و حرام است و از این جهت فرقی بین قرض‌های مصرفی و سرمایه‌گذاری نیست؛
۲. فرقی بین بهره کم و زیاد وجود ندارد؛ هر دو ربا و حرام است؛
۳. اضطرار و ضرورتی که موجب تخفیف در احکام شرعی می‌شود در معاملات بانکی جاری نیست؛
۴. عملیات بانک‌های متعارف(ربوی) به دو گروه تقسیم می‌شود: الف) فعالیت‌هایی چون خدمات حساب جاری، پرداخت چک، نقل و انتقال وجوه، وصول سفته‌ها و برات‌ها که در آن‌ها قرارداد قرض همراه با بهره نیست، اشکال شرعی ندارد؛ ب) سپرده‌های مدت دار، وام‌ها و اعتبارات مدت دار که بر اساس قرض با بهره هستند، ربا و حرام می‌باشد.

شکل‌های متفاوت انعقاد قرارداد الکترونیکی در تجارت و بانکداری الکترونیکی

الف) انعقاد قرارداد به واسطه صفحه وبسایت: صفحه وب سایت در شکل الکترونیکی صحنه نمایش تصاویر و نوشته‌های مجازی قابل رؤیت، چاپ، غیره و انتقال آن محسوب می‌شود. صاحب صفحه به طور عموم عرضه کننده کالا و یا خدمات معینی برای اطلاع رسانی، تبلیغات و یا انجام معاملات الکترونیکی می‌باشد. لذا در قراردادهای الکترونیکی به واسطه صفحه وب اینترنت، علی‌العموم یکی از طرفین قرارداد تاجر و یا متصدی امور تجاری می‌باشد. امروزه بیش از هزاران صفحه وبسایت به عنوان محل تجاری مجازی در شبکه‌های اینترنت نصب شده است. مشتریان به واسطه آدرس‌های اینترنتی آن‌ها می‌توانند به صفحات هر عرضه کننده دسترسی پیدا کنند. مشتری فقط با کلیک بر گزینه‌هایی مانند «قبول کردم» و یا «مورد تأیید می‌باشد» بر صفحه مزبور، می‌تواند اراده ایجاب قبول خود را اعلام نماید تا قرارداد الکترونیکی با مطابقت اراده طرفین منعقد گردد. البته این بستگی به روش‌های معمول در تقارن و توالی ایجاب و قبول بین طرفین دارد. اگر شرایط و قرائن موجود در صفحه وب جنبه دعوت به ایجاب تلقی گردد، مشتری می‌تواند با اعلان ایجاب الکترونیکی خود تقاضای خرید و یا درخواست خدمات معینی را پیشنهاد نماید. قواعد عرف و عادت و توقعات قبلی طرفین از مفهوم ایجاب و قبول یکدیگر نقش مهمی در تشخیص ایجاب از دعوت به ایجاب دارد (نظاملو، ۱۳۸۶: ۷۵).

ب) به واسطه پست الکترونیکی: پست الکترونیکی معادل اصطلاح الکترونیکی پست سنتی محسوب می‌شود. ارتباط اراده‌ها به واسطه پست الکترونیکی به طور معمول ارتباط فوری و هم‌زمان نیست. بنابراین این قراردادها را می‌توان به عنوان عقود مکاتبه‌ای تلقی نمود و احکام مربوط به آن‌ها را در خصوص آن‌ها اعمال کرد (قاسم زاده، ۱۳۸۳: ۴۹). از این لحاظ به طور عموم دکترین حقوق، بین قراردادهای الکترونیکی منعقد به واسطه پست الکترونیکی و قراردادهای منعقد به واسطه فکس، پست سنتی و تلکس تفاوتی قایل نمی‌شوند. با این وجود بعضی از نویسندگان قراردادهای منعقد به واسطه پست الکترونیکی را به جهت ویژگی‌های الکترونیکی آنی و فوری شمرده و این قراردادها

به مثابه قراردادهای منعقد بین حاضرین در یک جلسه می‌دانند(انصاری و طاهری، ۱۳۸۴: ۹۴).

ج) به واسطه تبادل داده‌ها: در این شکل از قراردادهای، عنصر انسانی در عملیات فنی انعقاد قرارداد دخالت مستقیم فیزیکی ندارد. زیرا طرفین قرارداد قبلاً نحوه مبادله ارتباط و انعقاد قراردادهای فی ما بین خود را به طور الکترونیکی سازماندهی نموده و دستورات لازمه مانند سفارش کالا و یا خدمات، پذیرش آن و یا پرداخت قیمت و غیره را در رایانه جایگزین نموده‌اند. لذا بر اساس داده‌های برنامه ریزی شده رایانه، طرفین می‌توانند به طور خودکار ایجاب و قبول خود را بر مبنای موضوع و شرایط تعیین شده به طور الکترونیکی اعلام و قراردادی را ایجاد نمایند(آهنی، ۱۳۸۳: ۵۹).

د) به واسطه حضور مجازی در اتاق صحبت الکترونیکی: در قراردادهای غیر مستقیم، مانند عقود مکاتبه‌ای، طرفین گرچه در حین انعقاد قرارداد حضور فیزیکی ندارند، ارتباط فکری و روانی نیز بین آن‌ها برقرار نمی‌شود تا در شخصیت یکدیگر تأثیرپذیر باشند. ولی در عقود که به رغم عدم حضور فیزیکی طرفین، ارتباط صوتی، تصویری و یا فکری مستقیم بین آن‌ها رابطه نزدیک همانند حضور مجازی برقرار می‌شود (قلی زاده اعیان، ۱۳۸۷: ۱۹۱). در حقیقت این ارتباط فکری و یا روانی مستقیم را می‌توان به محیط یک مجلس تشبیه کرد و خيارات شناخته شده برای مجلس فیزیکی را برای این مجلس مجازی نیز قائل شد(مقامی نیا، ۱۳۹۱: ۸۹؛ نیک بخش تهرانی، ۱۳۸۰: ۹۷). اصولاً مبنای قراردادهای بر اساس التزام و پای‌بندی متقابل به مفاد قرارداد می‌باشد و خیار مجلس استثنای بر این اصل محسوب می‌شود. لذا اگر وجود و یا عدم وجود خیار مجلس مورد تردید واقع گردد، اصل در عدم خیار مجلس است(کاتوزیان، ۱۳۸۰: ۵۸). بدین ترتیب خیار مجلس در قراردادهای الکترونیکی موضع تطبیق ندارد. مگر اینکه قانونگذار صراحت خیار معین را پیش بینی نموده باشد.

انحلال قراردادهای الکترونیکی

ایفای تعهد: در قراردادهای الکترونیکی بر خلاف عقود سنت در صورت تخلف متعهد از انجام تعهد، مصرف کننده اختیار خواهد داشت قرارداد را فسخ نماید یا منتظر اجرای

تعهد متعهد بماند(کتابی، ۱۳۸۶: ۷۹). به عبارت روشن‌تر، با توجه به ماده ۲۲۶ قانون مدنی امکان اخذ خسارت در تعهدات کلی منوط بر این است که متعهد در ابتدا به اجرای تعهد اجبار گردد و در صورت عدم امکان اجبار و اجرای عقد است که متعهد له می‌تواند عقد را فسخ نماید. و قبل از اجبار متعهد نسبت به اجرای تعهد امکان فسخ عقد وجود نخواهد داشت مگر اینکه طرفین در قرارداد شرط مخالفی قرار داده باشند (طاهری، ۱۳۸۲: ۶۵). در خصوص تعهداتی هم که موضوع آن‌ها عین معین بوده یا بسته به شخصیت متعهد می‌باشد در صورت تخلف عین یا عدم امکان اجرای تعهد توسط متعهد عقد منفسخ(ماده ۳۸۷ قانون مدنی) یا امکان فسخ برای متعهد له پیش بینی شده است(ماده ۲۳۹ قانون مدنی). در حالی که در قراردادهای الکترونیکی به مصرف کننده این اختیار داده شده است که یا منتظر اجرای تعهد توسط متعهد باشد یا عقد را فسخ و ثمن را دریافت نماید(امامی، ۱۳۷۳: ۱۴۶). دادن چنین امتیازی به خریدار در قراردادهای الکترونیکی صرفاً در جهت حمایت از حقوق مصرف کننده در این گونه عقود می‌باشد(جابری، ۱۳۸۶: ۹۳).

اعمال خیارات در قراردادهای الکترونیکی

خیار به معنای حاضر صرفاً در عقود مورد استفاده قرار می‌گیرد و در ایقاعات خیار راه ندارد. با توجه به اینکه در عقود جایز امکان فسخ عقد بدون وجود هیچ دلیلی وجود دارد (ماده ۱۸۶ قانون مدنی) می‌توان گفت که خیارات صرفاً در عقود لازم جاری می‌باشند و برای فسخ عقود جایز نه دلیلی لازم و نه از فسخ این عقود مسئولیتی ایجاد می‌شود(ماده ۶۳۳ قانون مدنی). در حالی که در عقود لازم اصل بر پایداری آن‌ها بوده و امکان فسخ عقد امری نامتعارف می‌باشد و صرفاً در مواردی مورد استفاده قرار می‌گیرد که دلیل خاصی آن را اقتضا نماید(فخار طوسی، ۱۳۸۴: ۱۰۵).

خیارات به گستردگی که در حال حاضر در حقوق ایران دارد در هیچ یک از نظام‌های حقوقی وجود ندارد و این امر ناشی از پیشینه فقهی است که قانون مدنی از آن الهام گرفته است. به عبارت بهتر، استدالات منطقی و اصولی فقها اعم از فقهای امامیه و فقهای عامه باعث گسترش و تقویت مبانی فقهی احکام معاملات گشته که نویسندگان قانون

مدنی از این امر بهره جسته و نظام نوین حقوقی را با اندیشه ناب و اصیل سیراب نموده‌اند. یکی از احکام مترتب بر اکثر اعمال حقوقی بالأخص عقد بیع در حقوق ایران وجود اختیارات در این عقود می‌باشد. با توجه به اینکه اختیارات مصرح در قانون مدنی تماماً ویژه عقد بیع نمی‌باشند این گونه اختیارات را می‌توان در همه توافقات حاصله بین افراد به کار برد، مگر اینکه اعمال یا گنجانیدن اختیارات در نوع توافق حادث شده مخالف با ماهیت آن باشد (درودیان، ۱۳۷۹: ۱۲۴).

مبانی فقهی مشروعیت تجارت الکترونیکی و قراردادهای الکترونیکی

از جمله احکام امضایی اسلام، مقررات مربوط به معاملات تجاری است. تجارت به عنوان یک نوع فعالیت اقتصادی، عملی حقوقی و مسؤولیت آور است، از این رو اسلام آن را محدود به یک سری موازین و مقررات نموده است. ضوابطی که در فقه در باب تجارت مطرح شده، مقرراتی مبتنی بر استنباط از منابع فقهی و متناسب با مقتضیات زمان است که اگرچه غالباً با عباراتی کوتاه و فصیح بیان شده‌اند، اما مخصوص موردی خاص نبوده و فراگیر و دارای عمومیت می‌باشد. مقررات حاکم بر معاملات الکترونیکی مبتنی بر قواعد فقه است. بنابراین معاملات الکترونیکی حکماً تابع معاملات غیر الکترونیکی هستند، اما ممکن است به لحاظ موضوعی مستحدثاتی وجود داشته باشد، لذا آنچه در تألیفات فقها پیرامون معاملات آمده در خصوص معاملات الکترونیکی نیز حاکم است (محمدی، ۱۳۹۳: ۴۵).

مستندات قرآنی: خداوند متعال می‌فرماید:

﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ (اعراف / ۳۲)

«بگو چه کسی زینت‌هایی را که خداوند برای بندگانش پدید آورده و (همچنین) رزق‌های پاکیزه و دلپسند را بر خود حرام کرده است؟ بگو این (نعمت‌ها) در زندگی دنیا برای مؤمنان است، (اگرچه کافران هم بهره‌مندند) در حالی که روز قیامت مخصوص (مؤمنان) است. ما این گونه آیات خود را برای گروهی که می‌دانند به تفصیل بیان می‌نماییم»

﴿وَأَخْرَجُوا بِرِئَاسَةِ اللَّهِ مِنَ الْأَرْضِ يَتَّبِعُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾ (مزمّل / ۲۰)

«و بعضی برای تجارت سفر می کنند و در پی روزی خداوند هستند»

بنابراین انعقاد قرارداد خواه به شکل سنتی خواه به شکل الکترونیک مادامی که طرفین بر خلاف اصول اسلامی مانند ربا و... عمل نکنند، قابل پذیرش است. همچنین آیاتی از جمله سوره نحل آیه ۸۹، سوره انعام آیه ۵۹، سوره بقره آیه ۱۸۵، ۲۷۵، ۱۸۸ و سوره نحل آیه ۱۲، ۱۴ و... همگی اشاره دارند که هیچ کس حق خوردن مال دیگران به باطل را نداشته و بر صحت معاملات تأکید دارند.

مبانی فقی مشروعیت قرارداد الکترونیکی

در بیان مبانی مشروعیت قراردادهای الکترونیکی در فقه، از قواعد و اصول زیر استفاده شده است.

- قاعده آزادی قراردادها
- اصل اباحه به عنوان زیرمجموعه اصل آزادی قراردادها
- اصالة الحظر
- قاعده تراضی
- قاعده لزوم
- قاعده صحت
- قاعده لاضرر
- قاعده همسویی سود و زیان
- قاعده «تسلیط»
- قاعده نفی سبیل

بیع الکترونیکی در اسلام

مفهوم تجارت در اسلام آن است که مسلمانان باید در انجام هر نوع تجارت و معامله ای خدا ترس و دارای انصاف باشند. از آنجایی که قرآن انجام معامله به طور کلی خواه

سنتی یا الکترونیک را برای طرفین معامله، اشخاص و جامعه مفید، سودمند و قانونمند دانسته است، چنانچه بشر در معاملات و انعقاد قراردادها اصول بیان شده توسط خداوند را رعایت نماید، هیچ محدودیتی برای انعقاد قرارداد، ولو به صورت الکترونیک وجود ندارد (باقری و یاری، ۱۳۹۰: ۲۵-۱۷).

اصول انعقاد قراردادهای تجاری در اسلام و امور مربوط به معاملات از منابع اصلی یعنی قرآن، سنت، عقل و اجماع قابل استنباط می‌باشند. مطابق این آیه شریفه که می‌فرماید: ﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾: خداوند بیع را حلال و ربا را حرام کرده است (بقره/ ۲۷۵). در اسلام شیوه‌ای متفاوت برای انعقاد قرارداد وجود دارد و روش‌های نوین انجام معاملات و قراردادها که از آن جمله انعقاد قرارداد به روش برخط (آنلاین) است را نیز شامل می‌شود. تجارت الکترونیک فرصتی را فراهم نموده تا قوانین و مقرراتی وضع گردد که تجار و مصرف‌کنندگان بتوانند با استفاده از آن‌ها از شیوه‌های نوین فناوری در ماشینی کردن روابط تجاری سود برده و شیوه‌ای دستی و سنتی را رها سازند (باقرزاده، ۱۳۸۳: ۱۶۲). با پیدایش و معرفی دنیای مجازی با استفاده از اینترنت، دنیای تجارت نیز با محدودیت‌های مکانی و زمانی خداحافظی کرده و در فضای الکترونیک قرار گرفته است (همان).

خلاصه اینکه: «برای اعتبار عقود تجاری، به موجب فقه اسلام، توافق مکتوب به شیوه سنتی ضرورت ندارد و لذا در حقوق اسلام، هیچ سنتی که ارائه اسناد مکتوب یا ثبت و ضبط اسناد و اطلاعات را برای تکمیل عقود تجاری لازم بدانند، وجود ندارد (بهرروز، ۱۳۸۰: ۵). بنابراین، در فقه پویای اسلام مانعی برای تحت پوشش قرار دادن موضوعات خاص تجارت الکترونیک مانند مسؤولیت طرفین و ارائه دهندگان خدمات اینترنتی و همینطور حمایت از طرف ضعیف‌تر و اشخاص ثالث بی تقصیر وجود ندارد. چنین امری زمینه‌ای مشروع و مناسب برای گسترش تجارت الکترونیک فراهم می‌کند. جهت نیل به این اهداف، قانونگذار می‌تواند قانونی مبتنی بر «اصالة الإباحة» با لحاظ نبود مانعی برای آن در فقه اسلام و «مصلح مرسله» به عنوان یکی از منابع فقه اسلام که به موجب آن تصویب قوانین با لحاظ ضروریات و منافع بشری جایز است، البته مشروط به عدم مغایرت با قرآن کریم، سنت و سایر منابع فقه اسلام وضع کند. به علاوه، عرف و عادات

معتبر و پسندیده، به موجب فقه اسلام نیز قابل اجرا هستند. به طور خاص، فرقه حنفی و مالکی «عرف صحیح» را در صورت عدم مغایرت با قرآن و سنت و سایر منابع فقه اسلام به عنوان منبعی از منابع حقوق اسلام، معتبر می‌دانند؛ البته تا حدی که چنین عرفی، قواعد مسلم فقه اسلامی و تکالیف شرع را تحریم نکند. به نظر می‌رسد این اظهار نظرها ناشی از عدم شناخت احکام اسلامی است، زیرا اسلام آزادی اساسی برای ورود به معاملات را اجازه نموده و در قرآن بیش از ۲۰ آیه در مورد اقتصاد و امور مالی وجود دارد.

برخی نویسندگان در میان عقود و قراردادهای اسلامی عقود زیر را در زیرمجموعه تجارت الکترونیک قرار داده‌اند:

۱. بیع السلم یا فروش سفارشی (Ordered Sale): نوعی قرارداد فروش کالا است

که در آن ثمن مورد معامله قبل از تحویل کالا به طور کامل پرداخت می‌شود و محصول در آینده تسلیم می‌گردد. در این خصوص حدیثی از پیامبر اکرم: نقل است که می‌فرمایند: «هر کس می‌خواهد بیع السلم کند، منعی نیست اما وزن مشخص و دوره زمانی معینی برای آن در نظر گرفته شود». مشهور فقهای امامیه، علاوه بر شرایط عمومی عقد بیع مذکور در ماده ۱۹۰ قانون مدنی، برای صحت بیع سلف به دو شرط لزوم قبض ثمن و لزوم نقدی بودن ثمن نیز اشاره کرده‌اند که با توجه به عموماًت قانون مدنی، پذیرش این دو شرط دشوار به نظر می‌رسد (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۹: ۱۸۲).

الف. لزوم قبض ثمن در مجلس عقد: مشهور فقهای امامیه یکی از شرایط صحت

بیع سلم را لزوم قبض ثمن در مجلس عقد توسط فروشنده می‌دانند، ولی در قانون مدنی به لزوم قبض ثمن در بیع تصریح نشده است. برخی محققان معتقدند که این سکوت به معنی اجرای قواعد عمومی در بیع سلف نمی‌باشد و به دشواری می‌توان ادعا کرد که چون حکمی در قانون وجود ندارد، نظر فقهی آن باید این نقص را جبران نماید. با این وجود، عده‌ای از نویسندگان، از مفاد ماده ۳۶۴ قانون مدنی که بیع صرف را نمونه بیعی قرار داده که قبض شرط صحت آن است، چنین نتیجه گرفته‌اند که در بیع سلف شرط صحت است (صفایی، ۱۳۹۴: ۶۸).

ب. حکم شرعی سود سپرده‌های سرمایه گذاری: سؤالی که در اینجا قابل طرح است این است که: بانک‌ها با عنوان سپرده سرمایه گذاری مدت دار، سپرده‌های مردم را قبول کرده و به موجب قرارداد و بر مبنای قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۸/۶/۸ وکیل می‌شوند که این وجوه را در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعله مورد استفاده قرار دهند و منافع حاصل از عملیات مذکور را بر اساس قرارداد منعقدۀ متناسب با مدت و مبالغ سپرده‌های سرمایه گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه به کار گرفته شده در این عملیات تقسیم نمایند. دریافت سود (منافع) حاصله توسط صاحب سپرده مشروعیت دارد یا خیر؟ در پاسخ باید گفت: در مورد سود سپرده‌های سرمایه گذاری و مشروعیت دریافت آن‌ها نظر غالب فقها بر مشروعیت و حلیت این سودها است مشروط بر اینکه در قالب یکی از عقود مشروع (مضاربه، جعله و...) باشد و سپرده گذار به بانک وکالت بدهد که از طرف او این معاملات مشروعه را انجام بدهد و مسئولان بانک نیز بگویند ما سپرده‌ها را در این امور مصرف می‌کنیم، اما اگر در قالب قرض باشد نباید شرط سود کنند و الا ربا محسوب شده و دریافت آن حرام است.

مزایای تجارت الکترونیک

به طور کلی مزایای تجارت الکترونیکی شامل بستر ارتباطی، حذف نسبی واسطه‌ها، افزایش قدرت خریداران و پیدایش بازارهای جدید برای تولیدکنندگان، سفارشی کردن محصولات درخواستی و خدمات پشتیبانی قوی و پیدایش مؤسسات اقتصادی نوپا و رقابت سراسری بیان کرد (حسینی فرد، نکویی مهر، عبداللهی، ۱۳۹۷: ۸۱).

نتیجه بحث

«تجارت الکترونیک نوعی محصول مدرن است که می‌تواند با بسیاری از انواع قراردادهای اسلامی تعامل داشته باشد و ممکن است بتوان تجارت الکترونیک را در زیرمجموعه هر یک از عقود اسلامی مذکور قرارداد. البته این امر به نوع رابطه قرارداد و

معامله‌ای که انجام می‌شود بستگی خواهد داشت». زمانی که شرکتی به صورت برخط (آنلاین)، فروش خود را انجام می‌دهد، ابتدا از مصرف کننده یا مشتری ثمن مورد معامله را دریافت می‌نماید و تسلیم کالا به آینده موکول می‌گردد. چنین قراردادی را می‌توان از نوع قرارداد فروش سفارشی یا همان بیع السلم محسوب کرد. اگر شرکتی با مشتری یا مصرف کننده به توافق برسند که محصول سفارش شده تولید گردد و تنها پس از ساخت کالا یا محصول، ثمن را دریافت نماید، چنین قراردادی در زمره فروش تولیدی یا بیع الاستثناء قرار می‌گیرد. اگر شرکتی با مشتری یا مصرف کننده به توافق برسد که ثمن مورد معامله در قبال فروش کالا یا محصول مؤجل شود و یا در سررسید پرداخت گردد، چنین قراردادی را می‌توان از نوع فروش مؤجل یا بیع المؤجل به حساب آورد. در مباحث مطرح شده، در واقع این مملوک است که محدود به زمان شده و مالکیت و تملیک مقید به زمان نشده است و اگر مدت، قید مملوک باشد چنین بیعی بی‌اشکال است. در عین حال قراردادهای اینترنتی یا برخط می‌تواند به دو شیوه انجام شود: اولاً؛ انعقاد قرارداد از طریق آدرس الکترونیکی است که البته امکان انجام معامله در چنین شیوه‌ای، گاه خرید آنی را غیر ممکن می‌سازد و مشتری یا مصرف کننده بایستی منتظر جواب فروشنده بماند. ثانیاً؛ شیوه دیگری که تنها با فشار دادن یک دکمه که به آن «توافق الزام آور یا فشار دادن دکمه» گفته می‌شود و معمولاً عبارت «موافقم» یا «می‌پذیرم» را نشان می‌دهد و در صفحه رایانه یا کارگاه ظاهر می‌شود و بدین ترتیب ایجاب و قبول محقق می‌گردد. از منظر حقوقی قراردادهای اسلامی برای تحقق قبول، هیچ بیان یا عبارت خاصی مورد لزوم نیست به جز استثنائاتی که قانون آن را مشخص نموده است. به عنوان مثال در عقد ازدواج، قبول واجد بیان خاصی است که حتماً باید به همان صورت ادا شود و نکاح تنها با الفاظ صریح در بیان قصد ازدواج واقع می‌شود و معاطات در آن راه ندارد. قبول در قراردادهایی که در فضای مجازی و الکترونیک منعقد می‌شوند، می‌تواند از طریق نوشتار (آدرس الکترونیکی) یا پر کردن و فشار دادن یک دکمه اتوماتیک جواب و یا از طریق دانلود کردن یک برنامه و نرم افزار که آزادانه نمی‌توان به آن دست یافت، عملاً تحقق یابد. در معاملات تجارتي حقوق اسلامی، ایجاب

بیع سلم و تجارت الکترونیک در قوانین موضوعه با استناد به قرآن کریم/۲۱۷

برای خرید و فروش کالایی خاص به قیمت معین می‌تواند به صورت تصریحی یا تلویحی بیان شود.

کتابنامه

- احمدی حسین و م. ویرجینیاری. ۱۳۸۱ش، *تجارت الکترونیک*، مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران.
- امامی، سیدحسن. ۱۳۷۳ش، *حقوق مدنی*، جلد ۱، چاپ چهاردهم، تهران: نشر اسلامی.
- امیری قائم مقامی، عبدالحمید. ۱۳۷۸ش، *حقوق تعهدات*، ج ۲، تهران: نشر میزان.
- امیری، سیدهادی. ۱۳۸۲ش، *بررسی فقهی و حقوقی شرایط ایجاب و قبول*، تهران: بی نا.
- انصاری، مسعود و محمدعلی طاهری. ۱۳۸۴ش، *دانشنامه حقوق خصوصی*، چاپ اول، تهران: انتشارات محراب فکر.
- بهروم، مهدعلی. ۱۳۸۰ش، *سوء عرضه در حقوق انگلیس و تدلیس در حقوق اسلام*، ترجمه قنواتی و عبدی پور، قم: بوستان کتاب.
- جابری، عصمت ا... ۱۳۸۶ش، *حقوق مصرف کننده*، تهران: نشر دادیار.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر. ۱۳۶۹ش، *دوره حقوق مدنی*، ج ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حاجیانی، هادی. ۱۳۸۶ش، *حقوق نمایندگی*، تهران: انتشارات دانش نگار.
- دارابیور، سهراب. ۱۳۷۴ش، *حقوق بیع بین المللی*، چاپ اول، ج ۱، تهران: انتشارات گنج دانش.
- درودیان، حسنعلی. ۱۳۷۹ش، *تقریرات درس حقوق مدنی ۳*، تهران: دانشکده حقوق دانشگاه تهران.
- زرگر، محمود. ۱۳۸۰ش، *مدل های راهبردی و راهکارهای تجارت در اینترنت*، تهران: انتشارات بهینه.
- ساجدی، ولی. ۱۳۸۷ش، *مجموعه قوانین و مقررات تجارت الکترونیک*، تهران: نشر پلک.
- شایان آرانی، شاهین. ۱۳۹۱ش، *مدیریت ریسک و بانکداری اسلامی غیر دولتی*، مجموعه سخنرانی ها و مقالات دوازدهمین همایش بانکداری اسلامی.
- شریعتی، رضا. ۱۳۴۸ش، *فقه معاملات الکترونیکی*، کنفرانس سومین همایش ملی تجارت الکترونیک.
- شهیدی، مهدی. ۱۳۸۲ش، *آثار قراردادها و تعهدات*، چاپ دوم، تهران: مجد.
- صفایی، سیدحسین. ۱۳۹۴ش، *دوره مقدماتی حقوق مدنی*، ج ۲، چاپ پنجم، تهران: انتشارات میزان.
- صنایعی، علی. ۱۳۸۱ش، *بازاریابی و تجارت الکترونیکی*، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی اصفهان.
- طاهری، حبیب الله. ۱۳۸۲ش، *حقوق مدنی ۶ و ۷*، ج ۴، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- علیپور حافظی، مهدی. ۱۳۸۰ش، *تجارت الکترونیکی در مراکز اطلاع رسانی*، سخنرانی، همایش جهانی شهرهای الکترونیکی و اینترنتی جزیره کیش.

فخار طوسی، جواد. ۱۳۸۴ش، در محضر شیخ انصاری، خیرات، ج ۱، چاپ پنجم، تبریز: نشر مرتضی.

فیضی چکاب، غلام نبی. ۱۳۸۳ش، لحظه انعقاد قرارداد از رهگذر واسطه‌های الکترونیکی، مجموعه مقاله‌های همایش بررسی جنبه‌های حقوقی فناوری اطلاعات، تهران: انتشارات سلسبیل.

قاسم زاده، سیدمرتضی. ۱۳۸۳ش، اصول قراردادها و تعهدات، چاپ اول، تهران: انتشارات دادگستر.

قرنل ایاغ، مزده. ۱۳۸۰ش، تجارت الکترونیکی مبتنی بر اینترنت، همایش جهانی شهرهای الکترونیکی و اینترنتی.

قلی زاده اعیان، مجتبی. ۱۳۸۷ش، شروط عدم مسولیت در قرارداد، قابل دسترسی در سایت مقالات دانشجویان.

کاتوزیان، ناصر. ۱۳۷۶ش، قواعد عمومی قراردادها، ج ۱، تهران: انتشارات مجد.

کتابی، محمدعلی. ۱۳۸۱ش، زمان و مکان وقوع عقد، قابل دسترسی در سایت جامعه مجازی حقوق ایران.

محمدی، مرتضی. ۱۳۹۳ش، انعقاد قراردادهای الکترونیکی: مطالعه تطبیقی در فقه اسلامی، حقوق ایران و کنوانسیون ۲۰۰۵ ژنو، قم: انتشارات دانشگاه مفید.

موسویان، سیدعباس. ۱۳۹۱ش، ابزارهای مالی اسلامی (صکوک). نظاملو، یوسفعلی. ۱۳۸۶ش، ماهیت حقوقی عقود تلفنی و تلکسی و اینترنت.

نوری، محمدعلی و نجوانی، رضا. ۱۳۸۳ش، حقوق تجارت الکترونیکی، چاپ اول، تهران: انتشارات گنج دانش.

نیک بخش تهرانی، مهندس محمدحسن و مهندس مهدی آذر صابری. ۱۳۸۰ش، آشنایی با تجارت الکترونیک و زیرساخت‌های آن، تهران: انستیتو ایران.

مقالات

ابوالحسنی، اصغر و رفیع حسنی مقدم. ۱۳۸۷ش، «بررسی انواع ریسک و روش‌های مدیریت آن در نظام بانکداری بدون ربای ایران»، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۳۰، صص ۱۴۵-۱۷۲.

اکبریان، رضا و دیانتی، محمدحسین. ۱۳۸۲ش، «مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، شماره ۲۴، صص ۱۵۳-۱۷۰.

آهنی، بتول. ۱۳۸۳ش، «انعقاد قراردادهای الکترونیکی»، تهران: نشریه ندای صادق، شماره ۳۴-۳۵، صص ۵۱-۶۷.

- باقرزاده، احد. بهار ۱۳۸۳ش، «ضرورت رویکرد نظری حقوق مصرف کننده بر حقوق بشر»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۶، صص ۱۴۴-۱۷۲.
- باقری، پرویز و سیاوش یاری. پاییز و زمستان ۱۳۹۰ش، «زمینه‌های حقوق تجارت الکترونیک در قرآن و سنت»، دوفصلنامه تخصصی پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، ش ۲، صص ۱۷-۲۶.
- جنیدی، لعیا. ۱۳۸۵ش، «مطالعه تطبیقی تعهد به ارائه اطلاعات با تأکید بر نظام کامن لا»، فصلنامه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۴، صص ۱۱-۴۷.
- حسینی فرد، عاطفه و نفیسه نکویی مهر و محمدجواد عبداللهی. پاییز ۱۳۹۷ش، «نقش دولت با محوریت قرآن در پیشگیری از جعل هویت رایانه‌ای در فضای مجازی»، فصلنامه مطالعات قرآنی دانشگاه آزاد اسلامی جیرفت، دوره ۹، شماره ۳۵، صص ۱۰۳-۷۵.
- السان، مصطفی. ۱۳۸۴ش، «تشکیل قراردادهای الکترونیکی»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳۶، صص ۲۹۳-۳۱۸.
- قلی زاده، احد. بهار ۱۳۸۶ش، «تحلیلی بر انعقاد الکترونیکی معاملات»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۴۲، صص ۲۰۶-۱۶۸.
- کاتوزیان، ناصر. ۱۳۸۴ش، «تفسیر قرارداد»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۷۰، صص ۳۰۸-۲۷۷.
- مقامی نیا، محمد. تابستان و پاییز ۱۳۹۱، «نحوه انعقاد قراردادهای الکترونیکی و ویژگی‌های آن»، دانش حقوق مدنی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۹۸-۸۵.
- نکویی مهر، نفیسه و حسینی فرد، عاطفه و سلطانی، رضا. پاییز ۱۳۹۸ش، «نقش دولت با محوریت اخلاق دینی در پیشگیری از نقض محرمانگی داده‌ها در فضای مجازی»، فصلنامه مطالعات قرآنی دانشگاه آزاد اسلامی جیرفت، دوره ۱۰، شماره ۳۹، صص ۲۴۲-۲۲۱.
- نوعی پور، بهروز و امیرحسین شمس زاده. ۱۳۸۳ش، «الفبای تجارت الکترونیکی»، نشریه شبکه. وصالی ناصح، مرتضی. دی ماه ۱۳۸۵، «قرارداد الکترونیک و مبانی اعتبار آن»، مجله کانون، ش ۶۶، صص ۱۵۴-۱۱۴.

Bibliography

Ahmadi Hussein and M. Virginia. 2002, Electronic Commerce, Iran Industrial Training and Research Center.

Emami, Seyed Hassan 1994, Civil Law, Volume 1, Fourteenth Edition, Tehran: Islamic Publishing. Amiri Ghaem Maghami, Abdul Hamid. 1999, Law of Obligations, Volume 2,

- Tehran: Mizan Publishing. Amiri, Seyed Hadi 2003, Jurisprudential and legal study of the conditions of requirement and acceptance, Tehran: Bina.
- Ansari, Massoud and Mohammad Ali Taheri. 2005, Encyclopedia of Private Law, First Edition, Tehran: Mehrab Fekr Publications.
- Bahroom, Mahdali 2001, Misrepresentation in British Law and Fraud in Islamic Law, translated by Qanavati and Abdipour, Qom: Bustane Book.
- Jaberi, Esmat A .... 2007, Consumer Rights, Tehran: Dadiar Publishing.
- Jafari Langroudi, Mohammad Jafar. 1990, Civil Law Course, Vol. 1, Tehran: University of Tehran Press.
- Hajjani, Hadi 2007, Agency Law, Tehran: Daneshnegar Publications.
- Darabpour, Sohrab. 1995, International Sale Law, First Edition, Vol. 1, Tehran: Ganj-e-Danesh Publications.
- Droudian, Hassan Ali 2000, Lectures on Civil Law Lesson 3, Tehran: Faculty of Law, University of Tehran.
- Zargar, Mahmoud 2001, Strategic Models and Internet Business Strategies, Tehran: Behineh Publications.
- Sajedi, Wali. 2008, Collection of rules and regulations of e-commerce, Tehran: Palak Publishing. Shayan Arani, Shahin. 2012, Non-Governmental Islamic Risk and Banking Management, Proceedings of the Twelfth Islamic Banking Conference.
- Shariati, Reza 1969, Jurisprudence of Electronic Transactions, Conference of the Third National Conference on Electronic Commerce.
- Shahidi, Mehdi 2003, Works of Contracts and Obligations, Second Edition, Tehran: Majd.
- Safaei, Seyed Hossein 2015, Basic Law of Civil Law, Volume 2, Fifth Edition, Tehran: Mizan Publications.
- Sanaei, Ali. 2002, Marketing and Electronic Commerce, Isfahan: Isfahan University Jihad Publications. Taheri, Habibullah 2003, Civil Law 6 and 7, Volume 4, Qom: Islamic Publications Office.
- Alipour Hafezi, Mehdi 2001, e-commerce in information centers, lecture, World Conference on Electronic and Internet Cities of Kish Island.
- Fakhar Tusi, Javad. 2005, in the presence of Sheikh Ansari, Options, Volume 1, Fifth Edition, Tabriz: Morteza Publishing.
- Faizi Chakab, Ghulam Nabi. 2004, the moment of concluding a contract through electronic intermediaries, Proceedings of the Conference on the Legal Aspects of Information Technology, Tehran: Salsabil Publications.
- Qasemzadeh, Seyed Morteza. 2004, Principles of Contracts and Obligations, First Edition, Tehran: Dadgostar Publications.
- Ghazal Ayakh, Mojdeh. 2001, Internet-based e-commerce, World Conference on Electronic and Internet Cities.
- Gholizadeh Ayan, Mojtaba. 2008, Terms of non-liability in the contract, available on the student articles site.
- Katozian, Nasser 1997, General Rules of Contracts, Vol. 1, Tehran: Majd Publications.
- Ketabi, Mohammad Ali 2002, time and place of the contract, available on the website of the Virtual Iranian Law Society.
- Mohammadi, Morteza 2014, Concluding Electronic Contracts: A Comparative Study in Islamic Jurisprudence, Iranian Law and the 2005 Geneva Convention, Qom: Mofid University Press. Mousavian, Seyed Abbas 2012, Islamic Financial Instruments (Sakuk).
- Nazamloo, Yousef Ali 2007, The legal nature of telephone and telex and internet contracts.

Nouri, Mohammad Ali and Nakhjavani, Reza. 2004, *Electronic Commerce Law*, First Edition, Tehran: Ganj-e-Danesh Publications.

Nikbakhsh Tehrani, Engineer Mohammad Hassan and Engineer Mehdi Azar Saberi. 2001, *Introduction to e-commerce and its infrastructure*, Tehran: Iran Institute.

Articles

Abolhassani, Asghar and Rafi Hassani Moghaddam. 2008, "Study of types of risk and its management methods in the interest-free banking system of Iran", *Journal of Islamic Economics*, No. 30, pp. 145-172.

Akbarian, Reza and Dianti, Mohammad Hossein. 2003, "Risk Management in Islamic Banking", *Islamic Economics Research Quarterly*, Tehran: Institute of Islamic Culture and Thought, No. 24, pp. 153-170.

Ahani, Batool. 2004, "Concluding electronic contracts", *Tehran: Nedaye Sadegh Magazine*, No. 34-35, pp. 51-67.

Baqerzadeh, Ahad. Spring 2004, "The Necessity of Theoretical Approach to Consumer Rights on Human Rights", *Legal Journal of Justice*, No. 46, pp. 144-172.

Bagheri, Parviz and Siavash Yari. Fall and Winter 2011, "Fields of Electronic Commerce Law in the Quran and Sunnah", a bi-monthly journal of interdisciplinary research in the Holy Quran, Vol. 2, pp. 17-26.

Junaid, Laia. 2006, "Comparative Study of Commitment to Providing Information with Emphasis on Common Law System", *Law Quarterly*, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, No. 4, pp. 11-47.

Hosseini Fard, Atefeh and Nafiseh Nekouei Mehr and Mohammad Javad Abdollahi. Fall 2016, "The role of the government with the focus on the Quran in preventing computer identity forgery in cyberspace", *Quarterly Journal of Quranic Studies*, Islamic Azad University of Jiroft, Volume 9, Number 35, pp. 103-75.

Alsan, Mustafa 2005, "Formation of Electronic Contracts", *Quarterly Journal of Business Research*, No. 36, pp. 293-318.

Gholizadeh, Ahad. Spring 2007, "An Analysis of Electronic Transaction", *Quarterly Journal of Business Research*, No. 42, pp. 206-168.

Katozian, Nasser 2005, "Contract Interpretation", *Journal of the Faculty of Law and Political Science*, University of Tehran, No. 70, pp. 308-277.

Maqami Nia, Mohammad Summer and Fall 2012, "How to conclude electronic contracts and its features", *Civil Law Knowledge*, Volume 1, Number 1, pp. 98-85.

Nekouei Mehr, Nafiseh and Hosseini Fard, Atefeh and Soltani, Reza. Fall 2017, "The role of government with a focus on religious ethics in preventing violations of data confidentiality in cyberspace", *Quarterly Journal of Quranic Studies*, Islamic Azad University of Jiroft, Volume 10, Number 39, pp. 242-221.

Noei Pour, Behrooz and Amir Hossein Shamszadeh. 2004, "Alphabet of E-Commerce", *Network Magazine*.

Wesali Naseh, Morteza. January 2006, "Electronic contract and its validity principles", *Kanoon Magazine*, vol. 66, pp. 154-114.

Forward Sale and e-commerce in the statute laws citing to the Holy Quran

Date of Received: April 3, 2020

Date of Acceptance: August 7, 2020

Seyedeh Sedigheh Shafiei Nasab Langroudi

PhD Student in Jurisprudence and Fundamentals of Law, Research Sciences Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Mohammad Ali Ghorbani

Assistant Professor of Jurisprudence and Fundamentals of Law, Faculty of Lahijan Azad University. dr.alighorbani@gmail.com

Mohammad Kazem Rahman Satayesh

Assistant Professor and Faculty Member, Department of Quranic and Hadith Sciences, Qom University. Corresponding author: Mohammad Ali Ghorbani

Abstract

According to the Qur'an, the jurists consider the forward sale to be the purchase of property in obligation, up to a certain date at the present price. The aim is that both exchanges, i.e the purchase price, which is called the price in the sale, and the Molem Fih, which is called the seller in the sale, should be clear in such a way that there is no ambiguity in it. According to this definition, the forward sale in banking is that banks, in order to provide a part of the working capital of production units, at the request of these units, pre-purchase their products. These units receive money from the bank and deliver the goods to the bank on time. But forward sale in e-commerce is that a person visits the site and orders the purchase of goods and pays the amount of the goods on deposit to receive the goods at the specified time.

Keywords: transaction, forward sale, banking, Holy Quran, Islamic jurisprudence.